

PERSONALİLƏR

BƏKİR ÇOBANZADƏ – 125

Ədəbiyyatşünas, şair, dilçi, mətnşünas olan Bəkir Çobanzadə genişmiqyaslı elmi və bədii yaradıcılıq fəaliyyəti göstərmişdir. 27 yaşında filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsinə, 29 yaşında isə professor adına layiq görülən Bəkir Çobanzadə 1893-cü il mayın 15-də Kırımda dünyaya göz açmışdı. O, ibtidai təhsilini Kırımda almışdır. Böyük alim sonralar “Bakinski raboçi” qəzetində yazdığı məqaləsində çoban ailəsində doğulduğunu və özünün də 14 yaşına qədər çobanlıqla məşğul olduğunu qeyd edirdi.

Uşaq yaşlarında müəyyən müddətdə bir mollaın evində çalışan B.Çobanzadə həmin molladan ərəb dilini öyrənir.

1925-ci ildən professor B.Çobanzadə Azərbaycan təhsil sisteminə elmi və pedaqoji fəaliyyətə başlayır. Azərbaycanda filologiyanın inkişafında böyük xidmətləri olan B.Çobanzadənin yaradıcılığı zəngin və çoxşaxəli idi. O həm ictimai fəaliyyətlə məşğul olur, həm də Azərbaycan dili və ədəbiyyatının müxtəlif problemlərinə aid əsərlər yazırdı. Onun ilk şeiri tələbəlik illərinin məhsulu idi.

Bəkir Çobanzadə böyük həvəs və enerji ilə milli filologiyamızın inkişafı üçün çalışırdı. Belə ki, cəmi 16 illik elmi-pedaqoji fəaliyyəti müddətində onun 15 kitabı, 200-ə qədər elmi əsəri nəşr olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, B.Çobanzadənin Füzuli, Nəvai və Xətai haqqında nəşr edilməmiş monoqrafiyaları da vardır. Bəkir Çobanzadə hər bir əsərində yeni bir müddəa irəli sürməyə çalışmışdır. Alimin 1924-cü ildə Bakıda nəşr edilən “Türk-tatar lisanıyyatına mədxəl” adlı kitabı o zamankı dilçiliyimizin manifesti sayıla bilər. Görkəmli türkoloq Bəkir Ço-

banzadənin elm aləminə gəlişi xalq maarifinin genişləndiyi, milli həyatın oyandığı, milli intibahın başlandığı, xalqın mənəvi ehtiyaclarının qabarıq şəkildə üzə çıxdığı mürəkkəb bir dövrə təsadüf edir. Belə bir dövrdə B.Çobanzadə türkologiya, dilçilik, terminalogiya, dialektologiya, əlifba və qrafika məsələləri, ədəbiyyatşünaslıq, maarif və təhsil, türk dillərinin metodikası sahələrində çalışmaqla zəngin ədəbi irs yaratmış, türk dilçiliyinin inkişafına təkan vermişdir. Bəkir Çobanzadə həyatının ən məhsuldar illərini Bakıda keçirmiş, Azərbaycan elminə böyük töhfələr vermişdir. 1924-1937-ci illər arasında Azərbaycanda yaşayıb yaranan alimin Bakıya gəlişində Azərbaycanın MİK-in sədri Səmədağa Ağamalıoğlunun böyük rolu olmuşdur. 1923-cü il oktyabrın 20-də imzalanan latın qrafikalı əlifbaya keçid haqqında dekreti gerçəkləşdirmək üçün Bəkir Çobanzadə kimi geniş profilli dilçi alimə xüsusi ehtiyac var idi. Belə ki, ölkəsindəki siyasi hərc-mərclikdən, təqiblərdən yorulan alim S.Ağamalıoğlunun bu təklifini qəbul edir. Bəkir Çobanzadə ömrünün sonuna kimi Azərbaycanda yaşamış, həyatının qalan 12 ili ərzində elmi və bədii fəaliyyətini davam etdirməklə yanaşı, bir sıra vəzifələrdə çalışmışdır. O, 1924-1925-ci illərdən etibarən Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində əvvəlcə müəllim, daha sonra kafedra müdiri, 1927-ci ilə qədər isə dekan kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bundan başqa, Bəkir Çobanzadə 1924-1929-cu illərdə Azərbaycan Baş Elmi İdarəsində Terminologiya Komitəsinin rəhbəri olmuş, Azərbaycan Dövlət Elmi-tədqiqat İnstitutunda şöbə müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Bəkir Çobanzadənin yaradıcılıq xəritəsi o qədər genişdir ki, onun hamısından danışması olsa, cild-cild kitablar yazmalı olarıq. Budapeştdə türk dilində çıxan "Şərq" qəzetinin redaktoru olan B.Çobanzadənin "Kırım", "Göy kitab" kimi məcmuələrində və "Şərq" qəzetində şeirləri dərc edilmişdir. Bu illərdə o, Türkiyə, Kırım, Orta Asiya və Rusiya dövrü mətbuatında ictimai-siyasi, elmi məqalələrini müxtəlif imzalarla çap etdirmişdir. Sonralar isə alimin "Türk ensiklopediyası"nda "Çoban oğlu", "Bəkir Baybək", "Bəkir Cavbək", "Bəkir Yaybək", "Çoban oğlu Bəkir Sidqi" imzaları ilə məqalələri dərc olunmuşdur.

Bəkir Çobanzadə Vətənə qayıtdıqdan sonra Kırım inqilabi komitəsinin rəisi, Kırım Maarif Komissarlığında tatar lisaniyyatı və ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri olmuş, daha sonra Kırım universitetinin rektoru vəzifəsində çalışmışdır. B.Çobanzadə həmçinin Azərbaycanda yeni əlifba komitəsinin sədri, Yeni türk əlifbası Ümumittifaq Mərkəzi Komitəsinin rəhbəri təyin edilmişdir. O, Orta Asiyada, Tataristanda, Başqırdıstan və Kırmda latın əlifbasına keçidlə əlaqədar işlər aparmış, Tavrid, Bakı, Daşkənd, Fərqanə və Buxara ali məktəblərində türkologiyanın ayrı-ayrı problemlərinə dair mühazirələr oxumuşdur. Həmin illərdə B.Çobanzadə Britaniya və Ərdəbil nüsxələri əsasında Xətai divanının müqayisəli mətnini hazırlamış, I Ümumittifaq Türkologiya qurultayının təşkilində fəal çalışmışdır. Türk xalqlarının yeni əlifbaya keçməsinə fəal rolu olan B.Çobanzadə, həm də Moskvada təlimatçı kurslarında mühazirələr oxumuşdur. Sonralar görkəmli alim Moskvada Şərq xalqları İnstitutunun həqiqi üzvü seçilmiş, Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspirantura şöbəsinin müdiri işləmişdir. B.Çobanzadə SSRİ EA Zaqafqaziya filialı Azərbaycan şöbəsinin, 1932-ci ildə SSRİ EA Azərbaycan filialının həqiqi üzvü seçilmiş və Paris Dilçilik Cəmiyyətinin üzvü olmuşdur. Bir sıra Avropa yazıçıları onun elmi tədqiqat işlərinə yüksək qiymət vermişlər. B.Ço-

banzadənin nəzəri-filoloji irsi zəngin və çoxcəhətli idi. Onun Sovet Şərqində yaşayan türk xalqlarının bədii ədəbiyyatının, müasir ədəbi prosesin nəzəri problemlərinin tədqiqinə və dil tarixinin yaranmasında tədqirəlayiq xidmətləri olmuşdur. Alim, bir sıra monoqrafik əsərlərlə yanaşı, "Türk dilinin metodikası" (1932), "Elmi qramerin əsasları" (1932) kitablarını şərikli tərtib etmişdir. Elmi məqalələri və bədii əsərləri dövrü mətbuatda müntəzəm çap olunmuşdur. İlk şeirlər məcmuəsi 1971-ci ildə özbək dilində kütləvi tirajla buraxılmışdır.

Bəkir Çobanzadənin Budapeşt dövrü yaradıcılığında poeziya əsas yer tuturdu. B.Çobanzadə poetik irsinin tədqiqatçısı İsmayıl Otarın apardığı dəqiqləşdirmələrə görə müəllifin bütünlükdə 84 şeirini aşkara çıxarmaq mümkün olmuşdur. Onların təxminən üçdə ikisi – 55 şeir 24 yanvar 1917 – 7 mart 1920-ci illər arasında Macarıstan paytaxtında qələmə alınmışdır. "Qaval səsləri" adı altında üç dəfərdə toplanan həmin şeirlər şairin həyatının Budapeşt dövrünə işıq salmaq, bu illərdəki fikir və düşüncələrinə tərcümanlıq etmək baxımından ən etibarlı mənbələrdir. Bu şeirlərin yalnız biri müəllifin 1927-ci ildə Ağməsciddə (Simferapol) çap olunan "Boran" adlı kitabına daxil edilmişdir. B.Çobanzadənin nəzərində dil birliyini gerçəkləşdirməyin ən mühüm yollarından biri bədii söz, ədəbiyyat idi. Onun əksəriyyəti hələ kifayət qədər bişməyən, poetik baxımdan təkmilləşməyən şeirləri də ilk növbədə bu ideyaya xidmət edirdi. "Qaval səsləri" əlyazmasındakı mənşə parçaların çoxu eskiz xarakteri daşıyırdı.

Gənc alim bu böyük amala öz töhfəsini vermək üçün Avropada onu gözləyən perspektivlərdən imtina edərək tarixi vətəninə dönsə də, burada yalnız puç olmuş ümidlərlə rastlaşdı.

Həddən artıq geniş sahəli biliklərə malik, həqiqətən də fantastik dərəcədə məhsuldar olan bu yaradıcı yolun qarşısı sərt bir mənəgənə, dəmir pərdə kimi 1937-ci ilin yanvar ayının 28-də alınır. Həmin gün Kislovodskinin "Qornyak" sanatoriyasında xanımı ilə dincələn professor həbs edilib, Pyatıqorsk türməsinə, oradan da Azərbaycan SSR Daxili İşlər Xalq Komissarlığının təcridxanasına gətirilir. Oktyabrın 12-də, təxminən, 15 dəqiqəlik məhkəmədən sonra ona ölüm hökmü kəsilir. 1938-ci il, oktyabrın 13-də hökm icra olunur.

Bəkir Çobanzadənin dəfn yeri məlum deyildir.

Aysel Şabanova (ADU),
Amalya Xanhüseynova (ADU)